

Feil om atferdsanalyse igjen, denne gang om utviklingspsykologi

Børge Holden

Habiliteringstjenesten i Hedmark, Sykehuset Innlandet HF

De fleste har fått med seg at litteraturen ofte framstiller atferdsanalyse feil. Også her i landet er det rikelig med presumptive eksperter som uttaler seg om hva atferdsanalyse angivelig står for på ulike områder. Senest i forrige nummer av NTA hadde jeg et innlegg som var rettet mot en som ofte omtaler og kritiserer atferdsanalyse, Stephen von Tetzchner. Han er professor i utviklingspsykologi ved Universitetet i Oslo. Innlegget dreide seg om utvikling av utfordrende atferd. Tetzchner har imidlertid også skrevet boken *Utviklingspsykologi. Barne- og ungdomsalderen* (Gyldendal Akademisk, 2001), hvor han er inne på atferdsanalyse en rekke steder. Presisjonen er dessverre gjennomgående svak. Påstander han framsetter om atferdsanalyse i denne boken er derfor tema for kommentaren jeg skal presentere her. Jeg vil først unnskyldte boken med at den er en generell lærebok som skal gi en innføring i mange perspektiver, og har forståelse for at boken ikke kan behandle alt grundig. Jeg prøver også å se etter forsonende trekk ved det folk skriver, og har ingen interesse av å skape unødvendige motsetninger ved å overdrive kritikk. Men vi må reagere på lærebøker som inneholder feil og misvisende framstillinger. Noen stusser kanskje på at jeg kommenterer en bok som kom ut i 2001. Det er imidlertid vanskelig å få med seg alt umiddelbart, og boken kom i nytt opplag i 2005. Derfor er det fortsatt viktig å kommentere viktige feil. Jeg sendte for øvrig et innlegg om bokens framstilling av atferdsanalyse til Tidsskrift for Norsk Psykologforening, som avsto det fordi "innlegget er likt tidligere innlegg i forhold til Tetzchner". Jeg svarte at begrunnelsen var noe misforstått, og at det er en viktig oppgave for fagtidsskrifter å ta inn påvisninger av feilframstillinger, spesielt når de forekommer i lærebøker. Noe svar på dette fikk jeg ikke. Følgende kommentar er en litt utvidet versjon av innlegget jeg sendte til Tidsskrift for Norsk Psykologforening:

Atferdsanalyse er opptatt av tenkning og annen privat atferd

Tetzchner presenterer tidlig den velkjente påstanden om at atferdsanalyse er opptatt av "observerbar" atferd (s. 29). Han skriver nærmere bestemt at atferdsanalyse er opptatt av "å beskrive relasjoner mellom barns observerbare atferd og egenskaper ved miljøet uten å bruke begreper som "tenkning" og "emosjoner", og uten å trekke inn antakelser om underliggende kognitive eller personlighetsmessige forhold" (s. 29). Atferdsanalyse skal også avvise "mentalistiske" begreper

Kontakt: Børge Holden, Hedmark Næringspark bygg 15, 2312 Ottestad. Telefon: 62 55 65 08. E-post: Borge.Holden@sykehuset-innlandet.no

(s. 30). Han skriver også at ”Teoretikere innenfor den atferdsanalytiske tradisjonen mener det ikke er behov for kognitive begreper og avviser teoretisering om tenking, problemløsning og andre mentale operasjoner” (s. 163). I følge Tetzchner avviser atferdsanalytikere i stor grad også ”diskusjonene om prosessene som ligger mellom stimuli og responser” (s. 188) og ”studier av mentale fenomener” (s. 188).

For det første skriver ikke Tetzchner hva han mener med ”observerbar”. Vanligvis betyr dette ”det som er observerbart også for andre enn personen selv”. Ingenting tyder på at Tetzchner mener at det skal bety noe annet. I atferdsanalysen betyr å ”observere” imidlertid også hva bare personen selv kan observere. Reell tenkning og føling er med andre ord observerbar atferd. Andre kan få kjennskap til slik atferd dersom personen selv kan beskrive den. Ved å bruke begrepet ”observerbar”, uten å presisere nærmere hva det betyr innenfor atferdsanalyse, bidrar Tetzchner til myten om at atferdsanalyse ikke befatter seg med private atferdsformer som tenkning og føling. Ved ikke å vite hva ”observere” betyr innefor atferdsanalyse avslører han også manglende kunnskaper om atferdsanalyse; jeg har ingen spesiell grunn til å tro at han skriver mot bedre vitende.

For det andre presenterer Tetzchner en lang rekke begreper og fenomener som han mener atferdsanalysen avviser. Ut fra disse til dels løst definerte begrepene, som han ikke gjør noe spesielt for å definere nærmere, er det imidlertid uklart hva Tetzchner mener at atferdsanalysen avviser og ikke. Begrepene beskriver nemlig alt fra reelle fenomener til rene hypotetiske konstruksjoner, det vil si rene gjetninger og antakelser om hva som ligger under det vi observerer og som vi ikke har noen mulighet for å etterprøve nærmere. La det imidlertid være klart at atferdsanalysen ikke avviser noen reelle fenomener, hverken når det gjelder atferd eller hva som påvirker atferd. Det er derfor galt at atferdsanalyse avviser fenomener som tenkning, emosjoner, problemløsning og det som ligger ”mellom stimuli og responser”. Dette er udokumenterte påstander fra Tetzchner. Hadde han prøvd å dokumentere dem, ville han nødvendigvis ha oppdaget at det er umulig. Tvert om er atferdsanalysen svært interessert i slike fenomener, og driver stadig mer forskning på dette området (se referanser til slutt). Begreper som kognisjon, emosjon og problemløsning er vanlige innenfor atferdsanalyse. Da faller det også på sin egen urimelighet at atferdsanalyse ikke skal interessere seg for det som ligger ”mellom stimuli og responser”, vel og merke dersom det kan observeres.

Tetzchner har imidlertid rett i at atferdsanalyse har et anstrengt forhold til begreper som ”underliggende kognitive og personlighetsmessige forhold”. Hva er ”underliggende kognitive forhold” for noe? Dersom slike ”forhold” er rene gjetninger og antakelser, betrakter atferdsanalysen dem som uinteressante, både i utviklingspsykologi og ellers. Noen presiseringer er imidlertid nødvendige: Det er ingenting i veien for å snakke om ”personlighetsmessige forhold”, hvis en kort og godt mener å oppsummere en persons generelle væremåter i for eksempel en personlighetstype, som en ren beskrivelse. Dette blir som å bruke adjektiver om personers atferdsmessige stil, noe som er vanskelig å unngå. Atferdsanalysen avviser imidlertid at dette *forklarer* atferd. Dersom rene antatte kognitive forhold og personlighetsmessige forhold skal ”forklare” atferd blir det nødvendigvis sirkulære forklaringer, det vil si pseudoforklaringer der en ikke kan skille det som skal forklares fra det som skal forklares. Det er for øvrig ikke bare atferdsanalysen som kritiserer sirkulære forklaringer, som er usedvanlig seiglivet i psykologien. Et eksempel på ”underliggende kognitive og personlighetsmessige forhold” som kan fungere som pseudoforklaringer er Piagets utviklingsstadier. Atferdsanalytikere synes det er greit å bruke stadiene som grovbeskrivelser av hva barn i det store og hele kan og gjør. Men atferdsanalytikere vil ikke reifisere dem, det vil si å tingliggjøre dem; gjøre dem til noe konkret som *finnes*. Grunnen er at dette bidrar til at folk oppfatter dem som forklaringer.

Atferdsanalytikere mener at en "forklaring" av typen "hun kan ikke løse problemet fordi hun er på det preoperasjonelle stadiet", som en kan si ut fra at hun har en viss alder og ikke kan løse lignende problemer, har liten verdi. Da er det bedre å vise til mer grunnleggende ferdigheter hun ikke har etablert og som er forutsetninger for å løse problemet, hvorfor disse ikke er etablert hvis det overhode er mulig, samt eventuelle betingelser som kunne ha hjulpet henne til å løse problemet.

Atferdsanalyse ser ikke bort fra variasjon i biologiske forutsetninger

Neste tema er den like ofte gjentatte påstanden om at atferdsanalysen mener at barn (og andre skapninger) kommer til verden uten medfødte forutsetninger, det vil si at atferdsanalyse i praksis er en tabula rasa-teori (tabula rasa = renskrapt tavle). Ifølge Tetzchner mener nemlig atferdsanalysen at "Barn lærer av erfaringer uten medfødte føringer" (s. 28). En slik underlig påstand har følgende logiske konsekvens: Dersom en familie får en hundevalp og et barn samtidig, må atferdsanalysen forfekte at valpen lærer å snakke omtrent på samme måte som menneskebarnet etter hvert gjør. Dette er jo ikke tilfelle. Alle vet at valpens språkutvikling er sparsom, og alle ser at det er avgjørende forskjeller mellom barnets og valpens forutsetninger, langt utover det rent anatomiske. Hunders overlevelse og formering, det vil si videreføring av gener, har heller aldri vært avhengig av at de har snakket eller på andre måter meddelt seg og lyttet på menneskelignende måter. Hunder har med andre ord et sparsomt genetisk grunnlag for å lære å fungere verbalt, utover å avgi og reagere på nokså enkle stimuli. Jeg vet ikke om noen som mener at hunder og andre dyr har de samme genetiske forutsetninger for verbal fungering som mennesker har, og slett ingen atferdsanalytikere.

Tetzchner tar også opp atferdsanalysens syn på forutsetninger for språklæring senere, når han skriver at aper "mangler menneskebarns naturlige evne til å danne felles oppmerksomhet og intersubjektivitet" (s. 318). Det tror jeg alle er enige om, og Tetzchner har ingen grunn til å tro at atferdsanalysen mener at aper og mennesker er like på dette området. Også slike forskjeller kan alle observere. Denne selvfølgeligheten er imidlertid grunnlag for en merkelig påstand. Tetzchner skriver nemlig at "Det faktum at aper ikke synes å ha forutsetninger for å forstå andres intensjoner, er en alvorlig innvending mot atferdsanalysens antakelse om at generelle læreforutsetninger ligger til grunn for språklæringen" (s. 318). Hva mener han? Han skriver også at forskjeller i språklæring mellom mennesker og aper må skyldes "bestemte menneskelige forutsetninger som gjør barn i stand til å forstå atferdens underliggende intensjoner" (s. 318), angivelig i motsetning til hva atferdsanalysen skal mene. "Intensjon" er ikke et uproblematisk begrep når vi snakker om individer som ikke kan beskrive dem, men vi kan vel være enige om at intensjoner helt grunnleggende dreier seg om å kunne forholde seg til hva det er sannsynlig at andre kommer til å gjøre, ut fra holdepunkter i den aktuelle situasjonen. Uansett hvordan en definerer intensjon er det et utvilsomt faktum at aper forholder seg på en enklere måte til andres intensjoner enn mennesker gjør. Så igjen: Hvor har han det fra at atferdsanalysen mener at mennesker ikke har spesielle forutsetninger for å lære språk? Han kommer heller ikke her med noen referanser som underbygger påstanden, og de finnes heller ikke. Igjen er det svært enkelt å liste opp en rekke forskjeller i forutsetninger mellom aper og mennesker, eller for den saks skyld mellom mennesker og andre dyr, og mellom ulike dyr. Forskjellige evner til delt oppmerksomhet er bare én. Forskjeller i hva som fungerer forsterkende er en annen. Heller ikke apers overlevelse og formering har vært fremmet av evne til snakking og lytting som

ligner på menneskelig snakking og lytting.

Atferdsanalytikere skal også mene at "plastisiteten [er] så stor at den ikke innebærer begrensninger i den atferdsmessige utviklingen" (s. 82). Tetzchner er imidlertid slurvete med refereringen, når han skriver "ikke begrensninger". Han viser til Schlinger (1995, s. 43), som siterer biologen Futuyama, som igjen skriver at "dokumentasjonen for modifiserbarheten av menneskelig atferd er så stor at genetiske begrensninger for vår atferd knapt ser ut til å finnes" (min oversettelse). For det første har Tetzchner byttet ut "knapt" med "ikke". For det andre er dette ikke primært et atferdsanalytisk synspunkt, men et vanlig synspunkt innenfor biologien, som mange atferdsanalytikere og andre er enige i. Synspunktet er heller ikke på noen måte ekstremt. Det er derfor misforstått når Tetzchner skriver at "De fleste utviklingspsykologer befinner seg mellom radikal atferdsorientering og nativism" (s. 83). For det første: Hvor har han begrepet "radikal atferdsorientering" fra? Begrepet virker hjemmestidd, og han har ikke dekning for å bruke det som en betegnelse for atferdsanalysens syn. "Radikal miljøorientering" ville uansett vært bedre; "atferd" alene sier jo ikke noe om hva en mener atferd skyldes. For det andre er det altså ikke grunnlag for å framstille atferdsanalysen som ekstremt miljøorientert eller antinativistisk, det vil si avvisende til at noe er medfødt. Atferdsanalysens og den øvrige psykologiens tema er for øvrig miljømessig påvirkning i løpet av livet, uansett hvilket syn vi har på hvordan den foregår. Psykologiens berettigelse ligger derfor i en betydelig miljøorientering. Det ekstreme, når det gjelder en så kompleks art som mennesket, vil være å hevde at *miljøet* spiller liten rolle. "Miljøradikalere" er for øvrig i brukbart selskap: Verdens kanskje mest ledende evolusjonsbiolog inntil han døde, Stephen Jay Gould (1941-2002), var svært radikal i synet på miljøets sterke rolle.

Som om ikke dette var nok, har Tetzchner mer i samme gate, og hevder at "Fordi mennesker biologisk sett har plastisitet felles, må all variasjon i atferd skyldes miljømessige forskjeller, altså læring" (s. 83), ifølge atferdsanalysen. Tetzchner viser igjen til Schlinger (1995), men nok en gang på en unøyaktig måte. Schlinger skriver nemlig ikke dette. Tvert om skriver Schlinger at "gener og biologi spiller en viktig rolle for atferd, og enda viktigere: Disse variablene setter vide (i stedet for snevre) grenser for hvordan atferd kan endres av miljømessige forhold" (s. 35, min oversettelse). Schlinger skriver også at "Ifølge et atferdsanalytisk syn på utvikling er forskjeller i utvikling mellom individer heller (rather, min tilføyelse) et resultat av forskjeller i funksjonelle sider ved miljøene enn av forskjeller i genetiske og biologiske variabler" (s. 38, min oversettelse). Det er altså ikke snakk om en ensidig, absolutt miljøorientering, men om en vektlegging. Schlinger presiserer også at "Dette er ikke det samme som å si at genetiske og nevrobiologiske variabler er uviktige, bare at de ikke er nødvendige for å forstå hvordan miljøet påvirker atferd når vi ser på interaksjon mellom atferd og miljø. Jo mer vi lærer om de relative bidragene til genetikk og nevrofysiologi, jo bedre vil vi forstå hvorfor miljøet påvirker atferd slik det gjør" (s. 43, min oversettelse). Hva er problemet?

Jeg må også nevne at Tetzchner mener at Schlinger stort sett skriver det samme som Watson skrev for nesten 100 år siden. Dette skal tilsynelatende indikere at atferdsanalysen er ekstremt miljøorientert, slik Watson var kjent for å være. For å framstille hva Watson sto for bruker Tetzchner det forslitte sitatet der Watson skrev at han kunne lære opp alle barn til å bli hva som helst både i positiv og negativ retning (s. 83). Tetzchner viser imidlertid nok en gang en lettvinnt omgang med kilder. Som så mange andre har han nok bare sett sitatet gjengitt i sekundærlitteratur. Watson-sitatet er nemlig løsrevet; Watson la faktisk til at han overdrev. Han begrunnet dette med at det gjorde også de som mente det motsatte! (På den tiden sto biologiske perspektiver veldig sterkt.)

Endelig skal atferdsanalysen mene at apeunger i skremmede situasjoner søker til omsorg-

spersoner fordi de har gitt apeungene mat (s. 55). Tetzchner gjengir Harlows eksperimenter detaljert (s. 455). Eksperimentene foregikk i et laboratorium, hvor bittesmå apeunger hadde tilgang til to ulike ”mødre”; en tøydukke som lignet litt på en ape og en ståltrådfigur. Det viste seg at apene søkte mye mer til tøydukken enn til ståltrådfiguren, og at ”mødrenes” utseende var viktigere enn hvor ungene fikk mat. Også når de ble skremte søkte de til tøydukken. Tetzchner har selvfølgelig rett når han skriver at ”valg av tilknytningsobjekt ikke er knyttet til suging og dekning av primærbehov” (s. 455). Men han stopper ikke her. Dette ”tilbakeviser dermed synspunktene til atferdsanalytiske og tradisjonelle psykoanalytiske teorier”, skriver han (s. 455). Hvor har han disse synspunktene fra? Mener atferdsanalysen at barn søker omsorgspersoner kun fordi de har gitt dem mat? Selvfølgelig mener atferdsanalytikere at det er en medfødt tendens å søke til omsorgspersoner, og at det ikke er tilfeldig hvem barn søker til. Barns overlevelse har naturligvis vært knyttet til evnen til å skaffe og utløse omsorg. En helt annen ting er at mange eksperimenter viser at såkalt tilknytningsatferd er påvirkbart av forsterkning, særlig i form av reaksjoner fra nettopp omsorgspersoner.

La meg minne om at atferdsanalysen har et nært forhold til biologi og genetikk. Atferdsanalysen betrakter seg faktisk som en forlengelse av biologien. Enkelt sagt er genetikkens rolle å studere medfødte forutsetninger for hva vi gjør i ulike situasjoner i løpet av livet, inkludert grunnlaget for læring, mens atferdsanalysens tema er hvordan atferd i løpet av livet påvirkes av miljøet, det vil si hvordan læring og annen miljøpåvirkning fungerer. Atferdsanalysen legger, som de fleste andre, til grunn at det har skjedd en evolusjon. Alt liv og alle arter, inkludert mennesker, har gjennomgått genetiske forandringer siden ”tidens morgen”. Grunnlaget for dette er variasjon; alle individer har hatt ulike egenskaper som har påvirket sannsynligheten for å leve opp og formere seg. Disse egenskapene har vært alt fra rene kroppslige egenskaper til tendenser til å vise ulike former for atferd. Mange egenskaper som har bidratt til overlevelse og formering har vært arvelige. For det første har evolusjonen medført at vi er født med en rekke atferder som vi ikke trenger å lære. En del av disse er reflekser, eller respondenter, det vil si relative enkle og absolutte sammenhenger mellom stimulering og hva vi gjør nokså automatisk. Spyttsekresjon når vi smaker noe og gråt i visse tapssituasjoner er to eksempler. For det andre er vi født med såkalte fikserte handlingsmønstre. Disse er vanskeligere å oppdage hos mennesker, fordi de påvirkes mye av læring. Men en rekke sosiale atferder, som å smile og å heve øyebrynene når vi hilser på hverandre, er klare eksempler. Det hadde kort og godt vært vanskelig å lære mye av vår atferd, ikke minst sosiale atferd, hvis vi ikke hadde hatt slike medfødte tendenser.

Fra fødselen er det også nokså bestemt hva vi har relativt lett og vanskelig for å lære. Det er ikke tilfeldig hvilke respondente reaksjoner og hvilken respondent betingning som lettest finner sted. Vi reagerer mest på det som har vært viktig for at vi overhode eksisterer, det vil si for våre forfedres overlevelse og formering. Vi er for eksempel relativt redde for farlige dyr, som slanger, og har lett for å lære å bli redde for slike dyr. Det er heller ikke tilfeldig hvilken mat vi i utgangspunktet liker og kan lære å like. Vi har vanskeligere for å venne oss til noen stimuli enn til andre. At vår konsekvensfølsomme, eller operante, atferd forsterkes innebærer også en rekke ulike reflekser. Derfor er det heller ikke tilfeldig hvilken operant atferd vi lærer. Ikke minst er vi temmelig forberedte på å lære språk. Vi babler av oss selv når vi er svært små og det er forsterkende i seg selv å kunne gjenta andres lyder. Det er forsterkende å se andres ansikter og å lytte til andre som snakker. Vi lærer å snakke uten spesiell opplæring, hvis vi ikke har større hjerneskader. Snakking har kort og godt vært viktig, og å bli født med en velutviklet evne til å lære å snakke har øket muligheten

for overlevelse og formering vesentlig. Lesing og skriving, derimot, krever spesiell opplæring, nettopp fordi det ikke har hatt nok betydning for overlevelse og formering, iallfall ikke lenge nok. Det er også en mengde annen atferd mennesker har gode og mindre gode forutsetninger for å lære (se bl.a. Baum, 2005).

I og med at atferdsanalysen har et evolusjonsbiologisk utgangspunkt, som innebærer at variasjon anses som fundamentalt, mener atferdsanalysen nødvendigvis også at mennesker er født med ulike forutsetninger. Jeg og andre atferdsanalytikere finner det absurd å hevde at atferdsmessig utvikling ikke er påvirket av hvilket genmateriale miljøet har selektert før vi ble til. Dermed blir det også misforstått når Tetzchner skriver at kjønnsforskjeller i atferd, ifølge atferdsanalysen, kun skal komme av læring (s. 584). Belegg er det dårlig med også her. Som det har framgått vil atferdsanalysen ha et mer balansert syn på biologiske og læringsmessige bidrag også i dette spørsmålet.

Det er med andre ord ikke grunnlag for å hevde atferdsanalysen mener at atferd kun er et resultat av miljøpåvirkning i løpet av livet. Tetzchner trenger ikke å konstruere opp en motsetning mellom atferdsanalyse og biologi, og mellom atferdsanalyse og andre psykologiske retninger. At mennesker viser utstrakt plastisitet og læringsevne betyr ikke at det ikke er variasjoner i biologiske forutsetninger for læring og miljømessig påvirkning. Spørsmålet er hvor stor plastisiteten og læringsevnen er. Atferdsanalyse avviser imidlertid at *spesifikke* genetiske faktorer bestemmer atferd, som den merkelige forestillingen om at mennesker er født med grammatiske regler. På sine gamle dager skrev for øvrig Skinner (1989) at "alt vil til sjuende og sist bli forklart av vitenskapene om gener, atferd og miljø i fellesskap" (s. 56, min oversettelse). I all beskjedenhet vil jeg legge til at jeg selv er en atferdsanalytiker som har stor sans for evolusjonsbiologiske synspunkter på grunnlaget for menneskelig atferd.

Atferdsanalyse er mer enn forsterkning

Det tredje temaet jeg tar opp er Tetzchners gjennomførte framstilling av atferdsanalyse som en retning som utelukkende fokuserer på konsekvenser av atferd, det vil si at all atferd skal skyldes forsterkning. Ikke minst skal dette gjelde læring av språk, eller verbal atferd. Ifølge Tetzchner hevder Skinner "at tilegnelsen av språk bare skjer med generelle læreprosesser" (s. 5). Er generalisering, som Skinner mente var viktig for læring av språk, en "generell læreprosess"? Tetzchner kan heller ikke være klar over hva Skinner (1957, s. 360) skrev om hvordan ny verbal atferd kan oppstå uten å være direkte lært, som i følgende eksempel: Vi kan se og høre på personer som håndterer eller ser på noe som vi ikke vet hva heter eller vet noe om. Personene benevner og snakker om dette. Gitt noen grunnleggende ferdigheter som bl.a. delt oppmerksomhet og ekkoikk, kan den som ser og hører på senere benevne, snakke om og svare på spørsmål om det personene har snakket om. Skinner (1957) skrev også om hvordan ny verbal atferd kan oppstå på grunnlag av et enkelt utsagn, som i følgende eksempel: "*En amfora er en gresk vase med to håndtak* kan ha minst tre effekter på lytteren. Som et resultat av å ha hørt dette kan han (1) si *amfora* når han får spørsmålet *hva heter en gresk vase med to håndtak?*, (2) svare *en gresk vase med to håndtak* på spørsmålet *hva er en amfora?*, og (3) peke riktig når noen spør *hvilken av disse er en amfora?*" (s. 360, min oversettelse). Dette kan da ikke være "generelle læreprosesser"?

Tetzchner skriver også at "Læring er viktig, men i motsetning til atferdsanalysen er ikke språkhandlingenes konsekvenser avgjørende for tilegnelsen av språket" (s. 311). Atferdsanalysen mener helt opplagt at forsterkning er svært viktig i læring av verbal atferd. Det hadde unektelig vært lite snakking, dersom snakking aldri ble forsterket. Men jeg var altså nettopp

inne på at atferdsanalysen er klar over at språk oppstår uten å være direkte lært. Nettopp dette er faktisk hovedtemaet innenfor såkalt "relasjonell rammeteori" ("relational frame theory", eller RFT), det vil si en atferdsanalytisk tilnærming til forståelse av verbal atferd som ble grunnlagt for ca. 20 år siden (se nedenfor).

Tetzchner skriver mer om forsterkningens angivelige altoverskyggende rolle: "I tradisjonell atferdsanalyse forutsetter læring ved imitasjon at den imiterte handlingen blir forsterket, for eksempel ved at barnet får ros etter å ha imitert handlingen" (s. 29). Dette er en klossete framstilling av atferdsanalyse. Det er åpenbart at ros fra andre kan bidra til at vi utfører handlinger som vi har lært ved å imitere, men det er uklart hvilke andre former for forsterkning Tetzchner sikter til. For øvrig er atferd vi lærer ved å imitere utpreget konsekvensfølsom, eller operant, atferd, og det er uvanlig at vi i det uendelige fortsetter å utføre slike handlinger, dersom de ikke fører til positive konsekvenser. Men det finnes mange andre former for forsterkning enn ros. Ser vi at andre gjør noe smart, er det ofte likegyldig hva andre mener om at vi imiterer. Noen imiterer til og med uten lov, og skjuler det. Spørsmålet er hva handlingen medfører for den som utfører den.

Det foregående eksemplet er nokså uskyldig. Andre eksempler er langt verre. Tetzchner skriver at atferdsanalyse beskriver atferd som noe som er "formet av omgivelsene" (s. 420). Det stemmer nok det, men har han fått med seg at atferdsanalyse også mener at menneskers atferd påvirker omgivelsene? Skinners *Verbal behavior* fra 1957 begynner med utsagnet "Mennesker handler i verden, endrer den, og endres selv som et resultat av sine handlinger" (s. 1, min oversettelse.) Tetzchner vet med andre ord ikke at atferdsanalytikere, som de fleste andre, mener at vi kommer til verden som aktive vesener. For å bruke et logisk argument: Hvordan kan vi påvirke andre, for eksempel i behandling og oppdragelse, hvis vi bare påvirkes? Atferdsanalyse skal også forklare sjenanse ved å "legge vekt på de måtene barnet er blitt reagert på når det oppfører seg slik" (s. 37). Dette er meningsløst. Dersom forsterkning spiller en rolle når det gjelder sjenanse, vil det nok heller være ved at atferd som *ikke* innebærer sjenanse har blitt for lite forsterket. For øvrig har sjenanse vanligvis sterke respondente innslag, det vil si at den er mer utløst enn konsekvensfølsom atferd. Tetzchner kommer med flere påstander: Når det gjelder spedbarns interesse for kontingens, er det ikke en "form for "belønnende" konsekvens som ligger til grunn for denne interessen slik atferdsanalytikere vil hevde..." (s. 240). Hvor har han det fra at atferdsanalyse hevder dette? Nok en misforståelse: Moraldanning er "ikke... spørsmål om positiv og negativ forsterkning av atferd, slik Skinner (1971) hevder, men om utvikling av forståelse" (s. 530). Hva har Skinner skrevet, og hva annet skrev han?

Videre hevder Tetzchner at atferdsanalyse skal forklare "aggressive og prososiale handlinger med at de blir forsterket av... omgivelsene" (s. 543). Vet ikke Tetzchner at atferdsanalyse også er opptatt av forhold som utløser atferd og av verbal påvirkning av atferd? Om atferdsanalysens syn på emosjonell utvikling skriver han at funn er "i strid med en tradisjonell atferdsanalytisk forståelse av barns læring, der foreldres positive reaksjoner ville forventes å øke forekomsten av emosjonsuttrykk i stedet for å minske dem" (s. 393). Dette er en alvorlig misforståelse. Bl.a. kan foreldrenes positive reaksjoner bestå i å eliminere faktorer som utløser emosjonelle uttrykk. Å ha plaster på et blødende sår vil vanligvis hverken forsterke gråting eller for den saks skyld forsterke uforsiktig omgang med skarpe gjenstander. Til slutt antar Skinner angivelig at depresjon "skyldes redusert aktivitetsnivå på grunn av mangel på positive forsterkere som kan opprettholde aktivitet" (s. 419). Skinner befattet seg imidlertid lite med slike tilstander. Det han skrev var temmelig generelt. Dersom Tetzchner vil sette seg inn i hva atferdsanalyse mener om depresjon bør han gå til andre kilder (for

eksempel Hayes, Barnes-Holmes & Roche, 2001). Alle disse eksemplene viser at Tetzchner sprer misforståelser om at atferdsanalyse forklarer all atferd med forsterkning.

Atferdsanalyse befatter seg med kompleks atferd

Endelig skal atferdsanalyse mene at ”kompleks atferd blir bygd opp ved at enklere former for atferd blir satt sammen” (s. 29). Dette er riktig, for slik foregår det også. Men samtidig er det en misvisende forenkling. Tetzchner vet tilsynelatende lite om hva atferdsanalyse har å si om hvordan kompleks atferd oppstår. Atferdsanalyse har alltid vært opptatt av induksjon, generalisering, imitasjon, modelløring, ekkoikk og verbal påvirkning. Noe av det framgår av eksemplene om verbal atferd foran. Nyere atferdsanalytiske tilnærminger er den nevnte RFT, som ikke minst studerer hvordan mennesker *utleder* nye relasjoner mellom hendelser ut fra mer grunnleggende, direkte lærte relasjoner. Dette skjer i form av relasjonell respondering som gjensidig og kombinerende utledning. Et enkelt eksempel på gjensidig utledning er at hvis vi vet at Per er større enn Ole, vet vi også at Ole er mindre enn Per. Et eksempel på kombinerende utledning er at hvis vi i tillegg vet at Ole er større enn Tor, vet vi også at Per er større enn Tor og at Tor er mindre enn Per. De siste relasjonene er utledete. En tredje form for utledete relasjoner er omdanning av funksjoner (transformation of functions) mellom stimuli som har utledete relasjoner til hverandre. Dette betyr at for eksempel emosjonelle reaksjoner på stimuli endres i tråd med hvordan de er relaterte i slike nettverk. Hvis det er en utledet relasjon mellom to stimuli, A og B, og A har noen stimulusfunksjoner i tillegg, vil B få noen av As stimulusfunksjoner: Har vi erfart at en person er veldig ubehagelig, vil vi sannsynligvis grue oss til å møte personen. Hvis vi får vite at en annen person, som vi ikke har møtt, er veldig lik førstnevnte, vil vi normalt grue oss til å møte han eller henne også. Dette forutsetter at vi har lært rammen ”koordinering”, som inkluderer likhet. Får vi høre at den andre personen er *forskjellig* fra førstnevnte, vil vi sannsynligvis slappe mer av, gitt at vi har lært rammen ”motsetning”. Poenget er at den emosjonelle reaksjonen på personen vi ikke har møtt ikke er direkte lært, men utledet.

Gjensidig og kombinerende utledning og omdanning av funksjoner er generaliserte operanter, det vil si generelle, lærte ferdigheter i å relatere stimuli. Vi lærer dem i et utall av kontekster, eller såkalte ”relasjonelle rammer”. Ordet ”ramme” skyldes at hva som helst kan relateres, akkurat som en billedramme kan inneholde et hvilket som helst bilde. Vi kan relatere stimuli på utallige måter, det vil si i et utall av rammer. Rammen er kontekststen, det vil si måten stimuli skal relateres på der og da. Rammen er med andre ord hva vi blir bedt om eller hvilke oppgaver vi skal løse, det vil si hvilken relasjonell respondering som kan bli forsterket. Noen ganger skal vi sammenligne, andre ganger er forskjeller poenget osv. Relasjonell respondering går kort sagt ut på å relatere *hva* som helst *hvordan* som helst. De mest grunnleggende rammene er koordinering, motsetning, forskjell, sammenligning, hierarkiske relasjoner, tidsmessige relasjoner, spatielle relasjoner, betingelse/årsak, evaluerende sammenligning, og perspektivtaking.

Ny atferd, eller nye måter å relatere hva som helst på, oppstår spontant og i stort omfang ut fra slike generelle ferdigheter. Denne tilnærmingen sier kort og godt mye om hvordan verbal, både som snakker og lytter, oppstår uten å være direkte lært. Hvordan atferd som vi ikke har lært direkte oppstår er med andre ord et viktig felt innenfor atferdsanalyse. Evnen til å utlede relasjoner mellom stimuli har både positive og negative sider. For å ta et positivt eksempel først: Dersom vi gjør et dumt valg kan vi evaluere valget negativt. Dette vil endre situasjonens funksjon neste gang vi kan gjøre et lignende valg, og vi kan gjøre noe annet.

Men utledete reaksjoner kan også være problematiske. Ordet "heis" kan ha mange av de samme funksjonene som en faktisk heis, det vil si at det vekker de samme følelsene og kan være nesten like mye om å gjøre å unngå. Utledete relasjoner er også grunnlaget for at vi kan gråte når vi snakker om en trist hendelse, uten at vi har snakket om den før. Grunnen er at hendelsen og snakkingen er gjensidig relaterte, ikke at vi har snakket om hendelsen i forbindelse med selve hendelsen. Vi kan bli deprimerte av å sammenligne oss med andre. Utledete relasjoner sier faktisk mye om utvikling av atferdsforstyrrelser, eller psykopatologi, og RFT er grunnlaget for Aksept- og forpliktelsesterapi ("Acceptance and commitment therapy", ACT), det vil si en nyere, atferdsanalytisk psykoterapi.

For øvrig er det viktig å understreke at kompleksitet kan oppstå ved hjelp av et fåtall grunnleggende prinsipper. Folk som kritiserer atferdsanalyse trekker ofte inn evolusjonsbiologiske forklaringer, som en måte å forklare kompleksitet på. Dette gjelder også Tetzchner. Det han og andre imidlertid glemmer er at evolusjonsbiologi innebærer et fåtall grunnleggende prinsipper. Jeg etterlyser derfor at Tetzchner og andre drøfter hvordan kompleksitet kan oppstå som en følge av noen få grunnprinsipper innenfor evolusjonsbiologi, men ikke når det gjelder atferd i løpet av livet. Dette er faktisk ikke særlig logisk (se Donahoe & Palmer, 1994). Og atferdsanalyse har altså kommet nokså langt i å forstå hva som kan oppstå på grunnlag av disse grunnleggende prinsippene.

Avslutning

Tetzchner gjengir angivelige atferdsanalytiske synspunkter svært tilfeldig. Hvor han har dem fra er som regel uklart. For eksempel gjengir han Skinner en rekke steder. Bare unntakvis viser han til referanser. Når han gjør det gjengir han ikke hva Skinner og andre faktisk har skrevet, kun et årstall som indikerer en bok. Noen kan faktisk ta slik referering for god fisk. Tetzchner bruker også stadig betegnelsen "tradisjonell atferdsanalyse". Jeg har ikke sett den betegnelsen andre steder. Hvis det skal bety noe i retning "tidligere" eller "eldre" kunne han kanskje gjort oppmerksom på nyere funn og synspunkter. Dette er en upresis måte å skrive på. Jeg lurer også på hvilken kvalitetssikring en bok som dette har gjennomgått. Har noen som har greie på atferdsanalyse overhode blitt bedt om å kommentere? Det ser ikke slik ut. Det ser ut som både forfatter og forlag har sviktet i arbeidet med det som omtales som et "standardverk".

Å forstå og bekjempe fordommer er et viktig tema i psykologien. Kanskje psykologien bør se litt mer på fordommer innenfor psykologien? Hvordan visse retninger systematisk framstilles, og hvorfor, bør være interessante temaer for sosialpsykologisk forskning. Fordommer mot atferdsanalyse bør være et aktuelt tema. Ibsen-året kan være et godt tidspunkt å starte. Ibsen skrev som kjent mye om fordommer og hvordan den selvtilfredse "kompakte majoritet" gikk fram for å beholde makt. Den "kompakte majoritet" finnes i psykologien. Ibsens poeng var at vi skulle være skeptiske til majoriteten; den kunne faktisk ta feil. Husk dr. Stockmann i en "En folkefiende"! Nyere forfattere som Jens Bjørneboe og Georg Johannesen var også opptatt av majoritetens rolle. For øvrig vil jeg presisere at denne kommentaren ikke er en del av en føljetong om feilframstillinger. Jeg kan altså ikke love eller skremme med at også neste nummer av NTA inneholder en ny kommentar til en feilframstilling. Men det er skrevet mye rart om atferdsanalyse, så hvem vet...

Jeg prøver som sagt å se etter forsonende trekk, i dette tilfellet ved Tetzchner. Siden det er vanskelig å finne så mye forsonende i det han skriver om atferdsanalyse, er det verdt å minne om at han på sine litt yngre dager hadde visse utseendemessige likheter med Frank

Zappa. Det får jeg ta med som noe positivt, selv om han ikke trenger å "freak out"* av den grunn. Den som vil lære om atferdsanalyse bør altså ikke lese Tetzchner. Jeg anbefaler derfor i stedet to bøker som sier mye om atferdsanalyse og læring, språk og utvikling:

Hayes, S. C, Barnes-Holmes, D., & Roche, B. (Eds.)(2001). *Relational frame theory. A post-Skinnerian account of language and cognition*. New York: Kluwer Academic/Plenum.

Novak, G., & Pelaez, M. (2003). *Child and adolescent development. A behavioral systems approach*. Thousand Oaks CA: Sage Publications.

I tillegg har jeg vist til fem andre bøker:

Baum, W. M. (2005). *Understanding behaviorism*, 2nd edition. Oxford, UK: Blackwell.

Schlinger, H. D. jr. (1995). *A behavior analytic view of child development*. New York: Plenum Press.

Donahoe, J. W., & Palmer, D. C. (1994). *Learning and complex behavior*. Boston: Allyn and Bacon.

Skinner, B. F. (1989). Genes and behavior. I B. F. Skinner *Recent issues in the analysis of behavior* (ss. 49–56). Columbus, OH. Merrill.

Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall.

---

* "Freak out!" var Zappas første album. Det kom i 1966, og var rockens første dobbeltalbum. Jon Løkke gjorde meg oppmerksom på likheten mellom Zappa og Tetzchner!